

- Вайсковий асидни Палеокага ваяводства і їх дейнась срод масового селянства у 1921 – 1939 / В. Гарматны // Артыкулы №5. – Баранавічы. – 2003.
- Województwo Wołyńskie 1921 – 1939. Elementy przemian cywilizacyjnych i politycznych / W. Mędrzecki. – Polska Academia Nauk, Instytut Historii. – Wrocław – Kraków – Gdańsk – Łódź, 1988. – S. 203.
- Задництво војскове на Војніні / L. Popek, J. Bonkiewicz-Sittauer, J. Szklarska, W. Siemaszko. – Lublin, 1988. – 170 s.
- архів Ріаненської області (далі ДАРО) – Ф. 223. – Оп. 1. – Спр. 16.
- Задництво војскове на Кресач Вшодних в ІІ Рзачысполітєй. Дзєєе Найновсьє. – 1992. – №1-2. – S. 77 – 88.
- Ф. 223. – Оп. 1. – Спр. 16.

ISSN 058-244.6 (477)

Лазуренко Валентин

ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОГО КЕРІВНИЦТВА ЩОДО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В РОКИ НЕПУ ЗАМОЖНОГО СЕЛЯНСТВА УКРАЇНИ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОЮ ТЕХНІКОЮ ТА ЗНАРЯДДАМИ ПРАЦІ

Стаття присвячена розкриттю політики радянської влади в роки нової економічної політики, спрямованої на забезпечення економічно сильного селянства України сільськогосподарською технікою та знаряддями праці.

Ключові слова: селянське господарство, селянство, знаряддя праці, інвентар, сільськогосподарські машини.

Стаття посвящена раскрытию политики советской власти в годы новой экономической политики, направленной на обеспечение экономически обеспеченного крестьянства Украины сельскохозяйственной техникой и орудиями труда.

Ключевые слова: крестьянское хозяйство, крестьянство, орудия труда, инвентарь, сельскохозяйственные машины.

The article highlights the acts of the Soviet government aimed at providing economically well-off peasants of Ukraine with agricultural equipment and tools in the new economic policy.

Key words: agriculture, peasantry, labour tools, inventory, agricultural machinery.

Інвентарне оснащення селянських господарств за період Першої світової війни та революції, який тривав і на початку 1920-х рр. створив сприятливі обставини для розвитку виробничої культури та продуктивності сільського господарства України в цілому. З господарської точки зору країні було передусім подолати кризу в селянському господарстві, відбудувати його, а для цього необхідно було здійснити комплекс заходів з покращення матеріально-технічної бази селянських господарств.

Проблема вивчення політики радянської влади в роки нової економічної політики, спрямованої на забезпечення заможного селянства України сільськогосподарською технікою та знаряддями праці знаходила фрагментарний огляд у роботах таких вчених як Б. Мигаль, С.Кульчицький, В. Калыченко, М. Марочко, О. Ганжа та ін., проте вона не стала предметом конкретного історико-економічного дослідження [1].

У період непу машинопостачання знаходилось переважно в руках земоргів (техноснаба) та Наркомпрода [2, с. 16-17]. По мірі знаходження сільськогосподарських машин внутрішні та закордонні розподілялися на місцях через існуючі машино-торгівельні організації.

У зв'язку посилено відбувався ліквідаційний розпродаж багаточисельних складів сільськогосподарських машин та знарядь різних державних та кооперативних закладів, що не мало нічого спільного з централізованим машинопостачанням, таких як військовими, робколи, Главриба, ЕПО, губторги та інші. Було бурхливого попиту на сільськогосподарські машини. Це створювало на ринку таку кон'юнктуру, при якій відновлювальні ціни держзаводів у 2-3 рази перевищували ліквідаційні та природно, зустрічали стримане ставлення селянства і у врожайних районах.

Для насичення господарств знаряддями праці потрібно було 300 млн. крб. золотом (за цінами 1913 р.). Однак, тогочасні науковці на початку 1922 р. оцінювали попит на техніку для сільського господарства у розмірі на суму лише 6 млн. крб. [3, с. 6-7]. Тобто селянство не було готове до придбання технікою та знаряддями своїх господарств. Зрозуміло, що потрібна була дієва підтримка держави у цьому питанні.

22 травня 1922 р. на сесії ВУЦВК було затверджено план заходів по відбудові сільського господарства республіки. У вступі відзначалося, що відбудова сільськогосподарського виробництва і його наступний розвиток можливі, якщо будуть приведені в оптимальне співвідношення між собою основні елементи селянського господарства: земельна територія, капітали і праця; раціоналізована агротехніка і організований ринок [4, с. 52].

Сесія ВУЦВК висловила за передачу заводом сільськогосподарського машинобудування в Україні максимуму наявної сировини, продовольчих продуктів для робітників, необхідних обігових капіталів з метою негайного відновлення їх роботи [4, с. 54]. А постановою РНК УСРР від 12 червня 1922 р. «Про надання сільськогосподарськими машинами й знаряддями» закріплювалося за населенням право придбання сільськогосподарського реманенту [5, с. 574]. З середини 1922 р. були зроблені перші дієві кроки для налагодження постачання реманенту селу.

Збільшувалось нормальне машинопостачання в Україні було розгорнуто з утворенням спеціального машино-торгівельного товариства «Село-техніка», в яке вступило всі машини, що були в органах наркомзему, та організувало сітку своїх контор і складів по всій Україні [2, с. 16-17]. Для «Село-техніки» 1922 р. було організовані періодом, коли формувалися і акціонерні капітали, центральний апарат і мережа контор, відділень, комісіонерств [6, с. 14].

Організація центрального та місцевого апарату товариства «Село-техніка», а також його діяльність залежали від формування його основного капіталу. Радянське керівництво намірило виділити для цих потреб 5 млн. крб. золотом, що було виконано шляхом розміщення 100 тис. акцій. Прийнята була й підписка на акції, у тому числі від НКЗ – 20 тис. на суму 1 млн. крб., та сільськогосподарської кооперації – 20 тис. на суму 0,5 млн. крб. [7, с. 85]. Отже, таким чином було збільшено до 40 % акцій. До реалізації врожая правління «Село-техніки» передбачало розмістити загалом до 60 %, а решту – до 1 січня 1923 р. [7, с. 86].

Місцевий апарат акціонерного товариства «Село-техніки» у 1922 р. складався лише з 4 базових складів при виробничих центрах – у Харкові, Києві, Одесі та Києві. Проте розгорнути роботу вдалося лише на перших трьох. До функцій базового складу належало здійснення прийому та розсилки машин. Торгівельний апарат становили 23 районні контори, які знаходилися головним чином при залізничних вузлах та торговельних сільськогосподарських пунктах. При кожній районній передбачені були в середньому по 5 відділень. На липень 1922 р. були відкриті районні контори у Харкові, Одесі, Запоріжжі, Миколаєві, Ромодані, Жмеринці, Сумах, Бахмачі, Коростені, Куп'янську, Дебальцєві, Синельниківі, Хрестинівці. Не вдалося вчасно відкрити контори у Івано-Франківську, Первомайську, Миколаєві, Бобринському, Лозовій, Проскуріві, Мелитополі, Волновасі, Кременчузі, Долгичівському. Розвиток місцевого апарату залежався у залежності від кількості товарів, але відкриття районних контор мало на меті й агітаційні завдання, і тому «вилереджав розвиток самої торгівлі» – тобто фактично вони не були забезпечені необхідною кількістю реманенту для організації торгівлі та постачання товарів селу [7, с. 85].

Переходячи до визначення масштабів торгівлі, слід торнутися фінансового плану «Село-техніки». Необхідно вказати на умови, що гальмували розвиток розгортання постачання сільського господарства «мертвими інвентарем». Місцеві земоргані прагнули до використання найбільш прибуткових торговельних організацій, а тому в більшості випадків спільно розпродавали ходовий товар та прагнули передати «Село-техніці» машини, що користувалися великим попитом, або непридатний інвентар та зачастини [7, с. 86].

Прямий збитків це не приносило, але зменшувало частину живого капіталу і збільшувало частину, пов'язану на кілька сезонів. Зміцнюючи під собою економічний комерційний фундамент, «Село-техніка» не мала можливості закупувати у необхідній кількості такий інвентар, який не становив товару першого попиту, але у той же час, впровадження такого у сільське господарство було не лише бажаним, але необхідним – кукурудзяна молотарка, крупорушка для млину, дешеві кінні паросилки. Необхідно було додаткове фінансування такого роду постачання від органів, що ведуть агрокультурну роботу. Збиткові кошти «Село-техніки» знаходилися у такому стані, що не дозволяв відразу зробити необхідні закупівлі на закордонному ринку у необхідному обсязі та у кількісному співвідношенні, які були потрібні, і отже тривали випадкові перекупки у торговельного відділу Наркомзенторгу [7, с. 86].

«Село-техніка» за наявних умов не справлялася із покладеним завданням – забезпеченням селянства необхідним для ведення господарства реманентом. У 1921-22 році – селу вдалося поставити реманенту лише на 700 тис. крб. [8, с. 45]. Прикладом можуть бути повідомлення «Селянської

правди» про роботу з машинопостачання на Луганщині. Так, «Село-техніка» працювала тут вкрай погано: за цілий 1923 р. тут продано лише 1 косарку, 1 лобогрійку, 2 плуги, 1 двигун, у той час як на її складах лежало до 20 вагонів різного сільськогосподарського знаряддя. І це при тому, що Луганська округа мала 96 сільських та 10 районних органів КНС, в яких перебувало до 4 тис. членів [9].

Для вивчення динаміки відновлення сільського господарства щодо забезпеченості землеробським інвентарем важливий аналіз того, які саме категорії господарств і який інвентар купляли [6, с. 15].

Дані наступної таблиці є лише схематичним групуванням результатів, проте з них можна побачити характерні риси. Так, продаж «Село-техніки» за 1923 р. поділявся на категорії господарств наступним чином (див.: таблиця 1) [6, с. 15].

Таблиця 1

Категорії покупців	Кількість угод	%	На суму маш. крб.	%	% земельної площі	Площа землекористування число дес.
Колективні артілі, комуні	453	6,3	137131	10,2	1,17	363697
радгоспи	537	7,4	275620	20,5	8,22	2778287
індивідуальні селяни	6218	86,3	959922	69,3	90,61	30844649
разом	7208	100	1342673	100	100	33956633

Колективні господарства, які займали не більше 10 % земельної площі за цими даними отримували понад 30 % машин, які надходили через «Село-техніку».

У наступній таблиці (див.: таблиця 2) подані дані щодо продажу по основним групам інвентарю у процентних співвідношеннях груп до загальної суми проданого [6, с. 15].

Таблиця 2

Назви груп	1922		1923	
	Маш. руб.	%	Маш. руб.	%
I. Грунтообробляючі знаряддя	35112	17,3	180687	17,4
II. Сіялки	17550	8,7	39220	3,8
III. Збиральні машини	70530	20,0	391647	37,7
IV. Молотилки	87990	43,4	351660	33,8
V. Зерноочищувачі	9456	4,7	66800	6,5
VI. Машини по обробці кормів	12013	5,9	8240	0,8
Результати по основним групам	202651	100	1038254	100
Інші сільськогосподарські машини та за частини	104423	51,6	304419	29,3
Всього	307074	-	1342673	-

В категорію «інші сільськогосподарські машини та за частини» – включалися двигуни, машини по переробці сільськогосподарської продукції – просорушки, маслосійне обладнання, молочний та городній інвентар. Якщо порівняти ці показники з довоєнними, виявляються характерні риси, властиві українському сільському господарству, які були втрачені за результатами машинопостачання 1922-1923 році. У цілому машинопостачання початку 1920-х рр., на відміну від довоєнного періоду, характеризувалося зниженням попиту на грунтообробні знаряддя та сіялки, що давали яскравий ефект і підвищенням попиту на збиральні та молотилки, які давали кількісний ефект роботи. У тих умовах це було логічно, адже селянство потребувало швидкого піднесення. Однак, вчені вказували, що саме «на відновлення споживання грунтообробних знарядь та сіялок повинна бути направлена агрономічна пропаганда, а в планах на найближчі роки необхідно враховувати поступове повернення до довоєнної норми групових співвідношень інвентарю [6, с. 16].

В цілому продаж «Село-технікою» становив 70 % всього споживання України в останні 2 роки. Відповідно і все споживання 1923 р. в 2,5 млн. крб. катастрофічно мале. Для порівняння – довоєнне споживання інвентарю Україною наближалося до 40 млн. крб. [6, с. 15].

Прагнучи прискорити процес ліквідації безземельних господарств, підвищити їх економічну ефективність, а отже розширити базу податкових надходжень, радянська влада вирішила зобов'язати всі торгівельні установи та кооперативні організації знизити цінові надбавки і продавати знаряддя для оранки і сіялки по цінах, які не перевищували ціни 1913 р. [10]. Це рішення було закріплено постановою ВЦВК СРСР від 11 січня 1924 р., якою було прийнято зменшити ціни на сільськогосподарські машини так, щоб ціна не перевищувала до військові. [11]. У цьому році при збільшенні виробництва на 76 %, а вартості на 47 %, були зниження цін у новому році у порівнянні з попереднім – на 17 % [10].

У цей період відбулися зміни в організації машино-торгівельної справи. Так, «Село-техніку» замінив Укртрестсільмаш. Виробництво продукції сільськогосподарського машинобудування на Україні почало розвиватися значними темпами. У 1923-24 р. виробництво Укртрестсільмашу становило 12,5 млн. довоєнних крб., що дорівнювало 17 млн. черв. крб. З кожним роком воно зростало. 1924-1925 рр. обсяги виробництва заводу Українського об'єднання сільськогосподарського машинобудування перевищили довоєнний, досить інтенсивний, рівень на 27 % [12, с. 194]. Вартість же всього виробництва Укртрестсільмашу уже у 1924-25 р. становила 25 млн. крб. [10].

Ця організація, що об'єднувала заводи сільськогосподарського машинобудування, запровадила при всіх заводах спеціальні технічні приймальники, які стежили за якістю виготовлених машин та знарядь. Крім того, Укртрестсільмаш зобов'язав всі заводи та торгуючі сільськогосподарськими машинами трести замінити як частини сільськогосподарських машин, так і цілі машини, якщо вони у першій же сезон робот виявилися непридатними до роботи через провину заводу [13, с. 448].

Однак цього було замало. У 1926 р. у пресі було визнано за необхідне зобов'язати торгівельні організації при продажі молотарок надавати покупцям повні пояснення, як користуватися машиною, а також організувати при окремих машино-постачальних організаціях інститут «роз'їзних monterів» для постійного інструктування та опостереження за проданими машинами [14, с. 92].

Які саме машини і в якій кількості розійшлися по Україні в 1923-24 рр. з продукції Укртрестсільмашу, демонструє наступна статистика. По своїй вартості машини й знаряддя для обробки ріллі продані за 10 місяців 1923/24 р. склали 927000 крб., або 30,5 % загальної вартості спожитих українським сільським господарством машин та знарядь; збиральні й зерноочисні машини – 1047000 крб. (34,5 %); сільськогосподарські промислові машини й обладнання – 357000 крб. (11,8 %) і нарешті запасні частини дають 620000 крб. – (20,4 %). По кількості закуплених окремими губерніями машин перше місце належало: по плугам – Одещині (2872 шт.), боронам – Катеринославщині (1498), культиваторам та розпашкам – Київщині (1106), сівалкам – Харківщині (689), збиральним машинам – Одещині (935), молотаркам і кінним приводам – Київщині (313 і 302 шт.), зерноочисним машинам – Катеринославщині (460), кормообробляючим машинам – Поділля (711), нафтовим двигунам – Харківщині (41), олійницям – Харківщині (245), просорушкам – Харківщині (49). Бухери йшли переважно на Катеринославщину та Одещину, млини – на Харківщину (20), трактори та парові молотарки – на Одещину [15, с. 112].

Вже тоді вчені вказували на помилки в організації машинопостачання села, що виливалось в затоварення тієї чи іншої місцевості окремими видами машин, чи через надмірну їх кількість чи через прорахунки у визначенні дійсних потреб і специфічних особливостей певного сільськогосподарського району [12, с.198]. Це явище було виправлено постановою IV з'їзду рад СРСР лише у квітні 1927 р. «Про основні завдання сільського господарства у зв'язку з розвитком народного господарства та індустріалізації країни», в якій вказувалося на необхідність кращого вивчення попиту та правильний розподіл продукції сільськогосподарського призначення [12, с. 198].

Не зважаючи на складні умови, постачання селу техніки та знарядь зростало. У 1923-24 р. вдалося поставити селу різноманітного інвентарю на 7 млн. крб., а у 1924-25 р. – вже на 16 млн. крб. [8, с. 45]. І це в обставинах недорозуміння 1924 р., який як відмічали фахівці «але відбився на всій справі машинізації українського сільського господарства». Адже тоді за підрахунками спеціалістів очікувалося утрічі більший продаж [15, с. 112].

Це стало причиною чергової реорганізації сільськогосподарської машино-торгівельної справи. У справі зміцнення селянського господарства постійний з'їзд у грудні 1925 р. ухвалив збільшити увагу партії до піднесення технічного рівня сільського господарства та до його інтенсифікації [16, с. 2]. А на XIV партконференції ЦСРП та III з'їзді Рад у 1925 р. прийняли постанову щодо роботи на селі та проведення в життя заходів по відновленню й розвитку селянського господарства, в яких підкреслювалось, що «збільшувати виробництво сільськогосподарських машин та знарядь в себе, завозячи в разі потреб за кордон та надаючи кредити і тим самим покриваючи нехватку у реманенті – держава сприяє тому, щоб селянство взялося відновлювати своє господарство» [17, с. 5].

За постановою УЕН від 2 березня 1926 р. торгівлю сільськогосподарськими машинами на Україні, особливо в частині держторгівлі, було реорганізовано. Цю реорганізацію проведено в напрямку утворення двох форм торгівлі – кооперативної та державної. Першу здійснював «Сільський господар», другу – Акціонерне товариство «Плугатар» [18, с. 153]. Укрдержторг здійснював операції по вивозу машин із-за кордону тільки на комісійних умовах, а Держторгу було заборонено провадити оптову та роздрібну торгівлю на внутрішньому ринку [19, с. 270].

«Плугатар» з'явився на зміну торговельного відділу Укртрестсільмашу в частині збуту машин внутрішнього виробництва та Укрдержторгу відносно постачання імпортом. Пайовий капітал «Плугатара» нараховував понад 1 млн. крб., й складався із внесків таких пайщиків: Укртрестсільмаш, Укрдержторг, ЗС, Укрсільбанк, Харківський Губсільбанк, при чому на частку НКЗС припадало 16 % пайв. Таким чином, найбільш зацікавлені в справі машинопостачання установи ввійшли до складу акціонерного товариства [19, с. 270]. Торговельна мережа Плугатара охоплювала 43 баз складів. Ця реорганізація справи машинопостачання повинна була здійснити позитивний вплив на насичення сільськогосподарською технікою селянських господарств.

Наркомземсправ розробив амбітний план сільськогосподарського машинопостачання на 1925-26 рік у розмірі 45 млн. довійскових крб. З цього плану передбачалося покрити на 22,5 млн. дов. крб., машинами виробництва Укртрестсільмашу й заводів місцевої промисловості й 22,5 млн. дерев'яних крб. – технікою з-за кордону. Проте виявилось, що план машинопостачання реалізовувався лише на суму 31 млн. крб., тобто 70 % планової потреби [8, с. 45]. Ця велика різниця складалася з машин внутрішнього виробництва на 22 млн. крб., та імпорту на 9 млн. крб. Зменшення ж плану, головним чином, було пов'язано зменшенням імпорту. План же внутрішнього виробництва був скорочений через скорочення виробництва, яке не досить було задоволено державною, через що уряд змушений вживати «заходи до планомирного та повного постачання заводів сільськогосподарського будівництва сировиною та металом». За планом передбачалося одержати 21 млн. крб. державних кредитів та 7 млн. машино-торговельних організацій, але згідно з постановою РПО фактично мало бути одержано тільки близько 7 млн. крб., тобто третину тих грошей, що передбачалося одержати, при чому кредитування імпортих машин фактично було здійснюватися за рахунок держкредитів, проте і тут при плані у 7 млн. крб., наміналося відпустити лише на 700 тис. крб. Таким чином, машинопостачання внутрішніми машинами було забезпечено кредитами на 30 %, імпортиними – тільки на 10 % [19, с. 270].

Якою ж була процедура отримання машини? Відпускні ціни на сільськогосподарські машини склалися із заводської ціни, до якої додавалися комісії на покриття торговельно-організаційних витрат та витрат на доставку машин від заводів на місцеві склади. Так, Наркомторг УСРП встановив тарифи при продажі Акціонерним товариством «Плугатар» сільськогосподарських машин сільськогосподарській кооперації розміром 7% (з розрахунку на заводську ціну) та 40% по лінії останніх споживачів з накидкою 12%. Звичайно, що під «останніми споживачами» розумілося заможне селянство. Встановлюючи Наркомторг у грудні 1927 р. встановлював ціни країни торгівельні накидки при продажі сільськогосподарських машин та знарядь. При цьому вказувалося чітке розмежування – для яких саме категорій покупців можна було встановлювати найвищі накидки. Так, для акціонерного товариства «Плугатар»: а) при продажі машин та знарядь низовій кооперації (для перепродажу) в кредит за рахунок цільових кредитів по машинопостачанню – не вище 12%; б) при продажі низовій кооперації (для перепродажу) в кредит за рахунок «Плугатара» – не вище 8%; в) при продажі останнім групам покупців: заможним установам та окремим господарствам (для свого споживання) – не вище 12,5% [20, с. 306]. Для системи сільськогосподарської кооперації при продажі сільськогосподарських машин та знарядь встановлювалися такі крайні накидки: а) для «Сільського Господаря» по машинам внутрішнього виробництва – не вище 2,5%, а по імпортих машинах – не вище 4%; б) для райсільгоспозюзів при продажі машин, як внутрішнього виробництва, так і імпортих в кредит за рахунок цільових кредитів по сільськогосподарському машинопостачанню не вище 6,5%, а при продажу в кредит за свій рахунок – не вище 8%; в) для сільськогосподарських товариств при продажі машин як внутрішнього виробництва, так і імпортих не вище 12% [20, с. 307].

Селянам, які бажали купити техніку, потрібно було заздалегідь звернутися з письмовим запитом до ближчої державної чи кооперативної склади, а отримавши підтвердження – попросити закріпити машину за собою, а потім поїхати та придбати її [21, с. 960].

Проте ціни були надзвичайно високі і без впровадження широкого кредитування неможливо було вирішити проблему насичення селянських господарств реманентом.

Навіть звичайну косарку, яка коштувала 231 крб., купити селянству самостійно було практично неможливо [22, с. 151]. Крім того ціни постійно зростали. Наприклад, ціни на сільськогосподарські машини внутрішнього виробництва навесні 1926 р. підвищилися на 3-5%, а торгівельні накидки, які додавалися для машин внутрішнього виробництва було розповсюджено і на імпорту техніку [19, с. 271].

Таким чином, в умовах, коли ціни на хліб були швидко знижені, а вартість сільськогосподарської техніки лише зростала, зрозумілим було, що лише державна допомога могла поліпшити господарства українського селянства [23, с. 14]. У жовтні 1922 р. на II Всеукраїнському агрономічному з'їзді встановилося, що у системі заходів, спрямованих на підйом сільського господарства України, одним з основних слід вважати розвиток сільськогосподарського кредиту [24, с. 14]. Наскільки це питання було нагальним видно з того, що майже всі виступаючі торкалися його і вказували, що без кредиту всі розмови про відновлення сільського господарства ні до яких практичних результатів не призведуть і без допомоги держави у формі державного сільськогосподарського кредиту господарство не зрушить з мертвої точки.

Дозволяючи купівлю сільськогосподарських тракторів заможному селянству за готівковий розрахунок, радянська влада вбачала в цьому реальну можливість випучення заощаджень заможної частини селянства і направлення цих заощаджень на заходи які сприятимуть загальному підйому виробничих сил сільського господарства, а не на торгівлю чи лихварство.

Придбання складних сільгоспмашин заможне селянство бачило реальний шлях до зміцнення своїх господарств. Купівля тракторів давала змогу розширювати орендовані площі. Маючи у власному користуванні значну кількість складних машин, а також робочий худоби, заможне селянство мало можливість частину їх здавати у оренду і тим самим суттєво збільшувати власний економічний потенціал. Заможне селянство України нелівського періоду, як бачимо з вищевикладеного у статті матеріалу, на відміну від колективних господарств та інших груп селянства, великого значення надавало досягненню досягнень науки та техніки.

Джерела та література

1. Мигаль Б.К. Здійснення аграрної політики на Україні у відбудовний період (1921-1925 рр.) / Б.К. Мигаль. – Х.: Вид-во при Харк. держ. ун-ті, 1974. – 168 с.; Кульницький С.В. Землемі в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / С.В. Кульницький. – К.: Основа, 1996. – 396 с.; Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929) / В.В. Калініченко. – Х.: Основа, 1991. – 129 с.; Калініченко В.В. Селянське господарство України в період негу. Історико-економічне дослідження / В.В. Калініченко. – Х.: Основа, 1997. – 400 с.; Морозов А.Г. Село і пром. Українська кредитна кооперація в добу негу / А.Г. Морозов. – Черкаси: НДІТЕХІМ, 1993. – 274 с.; Марочко В.І. Українська селянська кооперація. Історико-теоретичний аспект (1861-1929) / В.І. Марочко. – К.: М.Р. Kots Publishin, 1995. – 216 с.; Ганжа О.І. Українське селянство в період встановлення тоталітарного режиму (1917-1927 рр.) / О.І. Ганжа. – К.: Інститут історії НАНУ, 2000. – 208 с.
2. Кооперована громада. – 1929. – № 21-22. – С. 16-17.
3. Сільський господар. – 1924. – № 7. – С. 6-7.
4. Калініченко В.В. Селянське господарство України в доколгоспний період (1921-1929) / В.В. Калініченко. – Х.: Основа, 1991. – 129 с.
5. Постанова ВУЦВК та РНК УСРР за 11 серпня 1926 р. «Про сільськогосподарський реманент, що його націоналізовано за постановою РНК УСРР за 6 липня 1920 р. «Про збір та розподіл сільсько-господарських машин та знаряддя» // Бюлетень народного комісаріату земельних справ. – 1926. – Ч. 32. – С. 574.
6. Лвов А. С. Потребление сельско-хозяйственных машин и орудий на Украине в 1922-1923 гг. / А.С. Лвов // Украинська сільсько-господарська газета. – 1924. – Ч. 8-9. – С. 14-16.
7. «Село-технік» // Бюлетень народного комісаріату земледілля. – 1922. – № 13-14. – С. 85-86.
8. Іван Ю. Наші підсумки / Ю. Іван // Українське скотарство. Науково-практичний журнал. – 1928. – № 1. – С. 3-7.

9. Селянська правда. – 1924. – 22 січня.
10. Вісті ВУЦВК. – 1924. – 26 листопада.
11. Савченко-Бельський А. А. Пути коллективизации / А. А. Савченко-Бельский // Сам себе агроном. – 1929. – № 34. – С. 1074-1076.
12. Морозов А. Г. Село і гроші: Українська кредитна кооперація в добу небу / А. Г. Морозов. – Черкаси, 1993. – 274 с.
13. Сельскохозяйственная хроника // Сам себе агроном. – 1926. – № 14. – С. 447-448.
14. Беркаш В. Скотарство України та заходи до його розвитку на 10 річницю Жовтневої революції / В. Беркаш // Українське скотарство. Науково-практичний журнал – 1927. – № 11. – С. 6-9.
15. Збут сільсько-господарських машин і знаряддя Укртрестсельмашу на Україні в 1923-24 році // Земельник. – 1924. – № 1. – С. 111-113.
16. Політика партії на селі // Радянський селянин. – 1926. – № 1. – С. 2-4.
17. Нові шляхи в сільсько-господарській політиці // Земельник. – 1925. – № 6. – С. 5-8.
18. Центральний державний архів вищих органів влади (далі – ЦДАВО України). – Ф. 257. – Всеукраїнський центральний комітет незалежних селян. – Оп. 1. – Спр. 812. – Арк. 153.
19. Об'єкти НКЗС за 14 квітня 1926 р. «Про сільсько-господарське машинопостачання на 1925–1926 рік» // Бюлетень народного комісаріату земельних справ. – 1926. – Ч. 15. – С. 269-271.
20. Об'єкти НКЗС за 10 червня 1927 р. «Про встановлення крайніх торговельних надвишок при продажу сільсько-господарських машин та знаряддя» // Бюлетень народного комісаріату земельних справ. – 1927. – Ч. 22. – С. 306-307. т. 6
21. Где достать зерноочистительные и другие машины // Сам себе агроном. – 1926. – № 30. – С. 960.
22. ЦДАВО України. – Ф. 290. – Всеукраїнська Рада сільськогосподарської кооперації «Сільський господар». – Оп. 5. – Спр. 48. – Арк. 151.
23. Волков Г. Крестьянский заем и задачи передового крестьянства / Г. Волков // Сам себе агроном. – 1928. – № 14. – С. 479-480.
24. Второй Всеукраинский Агрономический Съезд // Украинська сільсько-господарська газета. – 1922. – Ч. 16. – С. 12-16.

УДК 261. 7 (477. 42)

Бернацький Віктор

АНТИРАДЯНСЬКІ НАСТРОЇ НАСЕЛЕННЯ ВОЛИНО-ЖИТОМИРСЬКОГО РЕГІОНУ У РЕЛІГІЙНИХ ВІЯВАХ 1930-х рр.

В статті досліджено суспільно-релігійну ситуацію Волино-Житомирського регіону 1929–1937 рр., відображено питання релігійної активності віруючих у формах приватизації релігії, нелегалізованої діяльності, відкритого протистояння та акцій антирадянської боротьби.

Ключові слова: Волинь-Житомирщина, антирелігійна політика, закриття церков, антирадянські настрої.

В статье исследована общественно-религиозная обстановка Волино-Житомирского региона 1929–1937 гг.; отобразена религиозная активность верующих в формах частного отправления к религии, нелегализированной деятельности, открытого противостояния и акции антисоветской борьбы.

Ключевые слова: Волинь-Житомирщина, антирелигиозная политика, закрытие церквей, антисоветские настроения.

In the article investigational publicly religious situation of the Volin'-Zhitomirschina region of 1929–1937th.; a question is represented religious activity of believers in the forms of privatization of religion, unlegalized activity, opened opposition, and actions of anti-soviet fight.

Keywords: Volin'-Zhitomirschina, anti-religious policy, closing of churches, anti-soviet moods.

Антирелігійна політика більшовицького режиму 1920–1930-х рр. висвітлена у багатьох працях зарубіжних і вітчизняних вчених. Українську історію-релігієзнавці, зокрема А. Киридон, О. Ігнатуша, В. Пащенко, С. Жилко та ін., досить змістовно розкрили різні аспекти функціонування православних церков. Інші вчені дослідили становище римо-католицької церкви та протестантських об'єднань. Проте питання релігійної активності віруючих в умовах тотального стеження ДПУ та репресій залишається ще недостатньо вивчене. Потребує більш ґрунтовного аналізу також питання атеїзації суспільства, з'ясування результату більшовицької влади у політиці подолання релігії. Необхідність вирішення цих проблем актуалізує обрану для дослідження тему. Крім того, цілком очевидно, що вирішити наукову проблему суспільно-релігійної позиції віруючих за часів тоталітарного режиму 1920–1930-х рр. неможливо без врахування регіональних особливостей, специфіки етноконфесійного складу населення. З огляду на це, завдання статті продиктоване потребою виявлення рівня релігійності православного населення Волино-Житомирського регіону 1929–1937 рр. та з'ясування потенційних можливостей його протидії антирелігійній політиці радянської влади.

У 1929–1931 рр. позиція віруючих у захисті своїх церков підрилювалась масовими антирадянськими виступами (волинками), які наростали у процес хлібзаготівельної кампанії та насильницької колективізації. Архівні документи тих років фіксують факти відкритого протистояння біля церков у багатьох селах Волино-Житомирського регіону. Так, за даними Коростенського ОДПУ від 23 лютого 1930 р., «інциденти» з причин зняття церковних дзвонів відбулись в селах Ходаки, Бехи, Милени, Устиновці, Медіновці, Обиходи та ін. Чоповицького й Ушомирського районів (всього в окрузі було зафіксовано 20 таких виступів). В селі Скурати під час зняття дзвонів зібралось на захист церкви близько 400 жінок, які зірвали з міліціонера кашкет та намагались його побити. Врятувався він вс розправи тільки тим, що здійснив кілька попереджувальних пострілів з пістолета [9, арк. 53]. В селі Новопіль Черняхівського району жінки зірвали збори сільської ради висунувши умови, що приєднаються до колгоспу тільки з церквою і священиком; вимагали глан відводу землі з вигуками: «Кров проплемо, а землі не віддамо!» [8, арк. 9–12]. В селі Красилівці Ярунського району 23 березня 1930 р. селяни з вимогою повернути дзвони оточили приміщення сільської ради, де проходив пленум, зламали двері, побити голову сільради. Наступного дня опергрупа ДПУ розпочала арешти. Обурені селяни намагались роззброїти оперативників, але ті почали стріляти в людей. Було убито 1 чоловіка і 1 жінку, поранено – 1 чоловіка і 2 жінки [8, арк. 14–15].

Аналогічний випадок стався в селі Пищики Любарського району, коли селяни виступали проти комуністів, колективізації і радянської влади в цілому. На придушення «бунту» був направлений загін. П'ятеро селян заарештували, двох із яких за постановою трійки при колеті ДПУ УСРР від 17 травня 1930 р. було розстріляно [7, с. 16]. Незважаючи на репресії, антирадянські виступи тривали. Тільки в Баранівському районі на весні 1930 р. відбулись масові виступи селян в селах Радулин, Іванівка, Суемці, Смолдирів, Дубрівка, Кашперовка, Жари, Мирослаєв, Глубочок, Фрідхівка [9, арк. 11]. У селах Буки, Новаки, Хотинівка, Селець, Нова Радча, Свинобичі, Забара та ін. Волино-Житомирського регіону були спалені господарства активних учасників хлібзаготівлі, зафіксовані факти побиття голів комнезамів та сільських рад; жителі села Солдирі не дали заарештувати односельчан, а в селі Андріївка Баранівського району звільнили 4 заарештованих [5, с. 16]. В селі Радулин протягом 7 – 14 березня 1930 р. влада знаходилась в руках повсталих й місцеве керівництво повернулось тільки після арешту керівників «волинки» [10, арк. 11].

Антирадянські виступи особливо масового характеру набули на весні 1930 р. Якщо впродовж грудня 1929 р. – січня 1930 р. органи ДПУ зафіксували в Україні 85 «терористичних актів», то на початку березня «волинками», у тому числі й збройними повстаннями, було охоплено 18 округів та 110 районів [4, с. 229]. За участь у антирадянських виступах тільки з 1 лютого по 15 березня 1930 р. було заарештовано 25 тис. осіб, 656 із яких розстріляно, а решту – ув'язнено та виселено [4, с. 229]. На Волині – Житомирщині найбільшого поширення «волинки» набули в Бердичівському окрузі, де виступи селян відбулись майже в усіх районах (у 10-ти з 12). У червні 1930 р. за участь у «волинках» Бердичівським відділом ДПУ було заарештовано 63 селян Чуднівського, Романівського і Любарського районів, 9 із яких розстріляно [5, с. 16]. Прикметно, що у «волинках» брали участь матері комуністів, дружини сестри червоноармійців, навіть члени сільрад та комнезамів. Документи тих років фіксують антирадянські висловлювання також вчителів та представників інших соціальних груп. Так, в січні 1929 р. вчителька села Спиченці Бердичівського округу в оточенні багатьох людей говорила: «Радянська влада – це не що інше, як окупанти України. Вся політика радянської влади є продовженням великоросійської царської політики» [6, с. 227]. Вчителька О. Савченко з села Хлупляни Словчанського району в травні 1932 р. відмовляла селян здавати зерно, аргументуючи тим, що «всеодно заарештують і посадять ... скорє згинуть дракони-більшовики» [11, арк. 8].